

І.О.КОЧЕРГІН

УДК 94 (477.7)

РОЛЬ ДВОРЯНСТВА У ЗАПРОВАДЖЕННІ ПОЛОЖЕНЬ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р. НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ

В статті мова йде про участь дворян Катеринославської губернії у запровадженні нових судових установ в кінці 1860-х років

Ключові слова: помісне дворянство, дворяни, Катеринославська губернія, земство, мировий суд, судово-реформа

В статье речь идет об участии дворян Екатеринославской губернии во внедрении новых судебных учреждений в конце 1860-х годов

Ключевые слова: поместное дворянство, дворяне, Екатеринославская губерния, земство, мировой суд, судебная реформа

There are the participation of Katerinoslan region nobility in the introduction's process of new court institutions in the end of 1860th years is discussed in this article

Keywords: landed gentry, nobles, Katerinoslav region, Zemstvo, Community Court, Judicial reform

Історія підготовки Судової реформи 1864 р. та вплив її положень на суспільно-політичну ситуацію в Російській імперії вже неодноразово ставали об'єктом дослідження. Одним з перших про впровадження судових статутів в Росії писав Г.А.Дшаншиєв, який високо оцінював значення Судової реформи для російської держави і зазначав, що переваги реформи були визнані наукою і європейськими державами [4].

Дослідник початку ХХ ст. М.П.Чубинський зазначав, що російське суспільство давно вже чекало на Судову реформу і сприйняло її з піднесенням і схваленням [31, с.257, 260]. М.П.Чубинський висловив думку про те, що завдяки судовій реформі була висунута ідея законності, а правосуддя набуло нових невідомих досі в Росії форм [31, с.257]. Через багато років цю думку розвинув американський дослідник Брюс Лінкольн, який вважав, що внаслідок судової та інших ліберальних реформ Олександра II теза «Православ'я, самодержавство і народність» була

витіснена поняттям «законність» [34, р.116]. Б.Лінкольн, вивчаючи пореформений період в історії Російської імперії, вжив щодо його оцінки термін «реновація». Судову реформу він вважав частиною великого проекту формування громадянського суспільства в Росії [34, р.105].

На відміну від позитивних і дещо панегіричних оцінок судової реформи 1864 р. з боку істориків імперської Росії, в радянській історіографії оцінки судової та інших реформ носили однобічний характер з негативним підтекстом. Наприклад, відомий дослідник П.А.Зайончковський називав всі реформи Олександра II буржуазними і такими, що були вимушеними, оскільки вони повинні були вберегти непорушність самодержавства. Водночас судову реформу він називав найбільш послідовною. На його думку принципи діяльності нового суду з його гласністю і незмінністю суддів перебували в явному протиріччі з існуючою державною системою Російської імперії [9, с.189, 190].

Більш зважені оцінки Судової реформи з'явилися в роботах сучасних авторів. З науковомузбірнику, повністю присвяченому реформам царювання Олександра II одна з авторів Т.Тарановскі назвала судову реформу найбільш радикальною, новаторською і технічно успішною з усіх «Великих реформ» [30, с.305].

Короткий огляд історіографії свідчить, що процес підготовки судової реформи та її впровадження в достатній мірі вивчені дослідниками. Однак і досі залишається маловивченим питання ролі дворянства, особливо помісного, у запровадженні положень судової реформи на місцях. Це стосується і дворянства Катеринославської губернії. З'ясування того як помісне дворянство зустріло судову реформу видається вкрай важливим, оскільки ця реформа забирала ще один важливий привілей, який виокремлював дворянство в окремий стан. Згідно із положеннями судової реформи 1864 р. дворяни потрапляти під юрисдикцію загальних судів [3, с.181]. С.Беккер вважав, що судова реформа завдала найбільш серйозного удару по привілеям дворянства [32, р.25].

Отже, 20 листопада 1864 р. Олександр II підписав проект судової реформи. Вже у 1865 р. почала діяти комісія, яка розробила план реалізації реформи. У 1866 р. судові статuti були введені в 10 губерніях: Санкт-Петербурзькій, Московській, Новгородській, Псковській, Владимирській, Калузькій, Рязанській, Тверській, Тульській, Ярославській. Протягом 1867 р. нові судові установи з'явилися і на Катеринославщині [20, с.42]. Справа в тому, що судові округи Бахмутського і Слово'аносербського повітів були підпорядковані Харківській судовій палаті, яка була утворена у 1867 р.

В інших повітах Катеринославської губернії нові судові установи почали діяти навесні 1869 р. Наприкінці 1868 р. в В е р х н ь о д н і п р о в с ь к о м у , Катеринославському, Новомосковському, Олександрівському, Павлоградському повітах були створені Особливі повітові

присутствія, на яких обговорювались питання введення нових правил існування суду: питання поділу повітів на мирові дільниці, функціонування мирового з'їзду, визначалися особи, які мали право балотуватися на посаду суддів, рівень грошового утримання суддів тощо. Результати обговорень всіх повітових присутствій поступали на розгляд Катеринославського губернського особливого присутствія. Вже у лютому 1869 р. в більшості повітів на повітових земських зібраннях були обрані перші склади повітових з'їздів мирових суддів.

Хоча новостворений мировий суд був встановив, потрапити до складу мирового з'їзду могли не всі мешканці губернії. Перелік осіб, які отримали це право складала повітові маршалки дворянства і подавали на затвердження Міністерства Юстиції. Затвержені списки публікувалися в «Екатеринославских губернских ведомостях». Вимоги, яким мав відповідати кандидат на посаду мирового судді, були викладені в «Высочайше утвержденном учреждении судебных установлений». Кандидат на момент обрання на посаду судді повинен був мати «25 років від народження, університетську чи середню освіту або мати досвід служби в державних чи місцевих самоврядних установах (дворянське самоуправління, інститут мирового посередництва – І.К.), володіти майном (земельною власністю площею не менше ніж 500 десятин – І.К.). Суддя обирався терміном на 3 роки» [3, с.181, 182].

За законом до компетенції виборних мирових суддів відносилися справи, які належали до категорії цивільного права і деякі дрібні кримінальні злочини. Вищою інстанцією над мировими суддями був мировий з'їзд, який існував в кожному повіті і складався з числа мирових суддів. Важливі справи розглядали окружні суди, а другою інстанцією для них були судові палати. На територію Катеринославської губернії розповсюджувалася юрисдикція трьох судових палат – Катеринославської

Таблиця 1
Станова приналежність кандидатів на посаду мирового судді по
Катеринославській губернії

№п/п	повіт	Всього кандидатів	дворяни	купці	не з'ясовано
1.	Бахмутський	-			
2.	Верхньодніпровський	46	46		
3.	Катеринославський	-			
4.	Новомосковський	53	46	5	2
5.	Олександрівський і Маріупольський	70	65	4	1
6.	Павлоградський	58	58		
7.	Слов'яносербський	-			

(Верхньодніпровський, Катеринославський, Новомосковський, Олександрівський, Павлоградський), Таганрозької (частина Олександрівського повіту, Ростовський) і Харківської (Бахмутський і Слов'яносербський). Найвищою інстанцією над мировими судьями був Правлячий Сенат з касаційними департаментами [3, с.185].

Зважаючи на вищезазначені умови, виникає питання: представники яких станів могли посісти посаду мирового судді? Дослідник історії російського дворянства пореформеного періоду А.П.Корелін відзначав, що незважаючи на те, що згідно із положеннями судової реформи 1864 р. формування мирового суду здійснювалося на основі всестановості, мировий суд було віддано в руки помісного дворянства [11, с.189]. З'ясуємо, наскільки вірне це твердження стосовно Катеринославської губернії.

Нижче вміщено таблицю (див. Таб.1), в якій представлено соціальний склад кандидатів на посаду мирового судді¹. Нажаль, наявні дані лише по чотирьом повітам, до того ж у списках не завжди вказувалося соціальний стан кандидатів, тому можливі погрешності.

Як видно з таблиці представники дворянства переважали серед кандидатів. Причині тут очевидні. В самій реформі були закладені положення, які обмежували можливість не дворянам потрапити до суду, адже після ліквідації кріпацтва минуло надто мало часу для того, щоб поруч із дворянством з'явилася інша соціальна категорія, яка могла конкурувати з ними у забезпеченні землею, освітньому рівні і кар'єрних можливостях.

У лютому 1869 р. відбулися позачергові повітові земські зібрання, на яких були обрані дільничні і повітові судді, остаточно визначено кількість судово-мирових дільниць, а також розмір матеріального винагородження дільничних суддів. Якщо серед кандидатів на посаду суддів купці хоча б в незначній кількості були представлені, то серед обраних дільничних суддів були лише дворяни, а серед почесних суддів відомо лише про одного купця в Катеринославському повіті [16, с.180], та двох купців в Олександрівському повіті [20, с.81, 83].

Оскільки дворяни переважали в новоутвореній системі мирового суду, закономірним є питання: як вони самі ставилися до реформованого суду?

Одним з дільничних суддів Слов'янського повіту від моменту утворення тут мирових судових установ у 1867 р. став Федір Михайлович Булацель (1831-1901). Під час чергового обрання на посаду мирового судді він, звертаючись до повітового земського зібрання, сказав наступне: «В низці всіх великих реформ нинішнього царювання судголовний і при чому судшвидкий, правий і рівний для всіх станів є справжнім здобутком суспільства. Мировий же суд робиться справжнім суспільства ще й тому, що особа, на яку покладається обов'язок судді, обирається земством, тобто самим суспільством. Мировий суд є відповідальним не лише перед законом, але й перед суспільством» [24].

Таке позитивне ставлення до судової реформи не може бути пояснене лише преклонінням перед самодержавною владою, яка ініціювала проведення реформ. Також Ф.М.Булацеля важко віднести до «лібералів», бо інакше він навряд чи був обраний маршалком дворян Слов'янського повіту у 1877 р. повіту [7].

З наснагою та ентузіазмом судову реформу зустріли і в інших повітах. У Верхньодніпровському повіті одним з найактивніших членів повітової особливої комісії був відомий громадський діяч, великий землевласник Олександр Миколайович Поль (1832-1890), який всіляко намагався сприяти запровадженню положень судової реформи в повіті і губернії [12, с.91-92]. В Олександрівському повіті своєю активністю відзначався Володимир Михайлович Коростовцев, який належав до відомої в Катеринославській губернії родини дворян-землевласників Коростовцевих. Він підготував доповідь про кількість і межі мирових дільниць. Його пропозиція щодо поділу Олександрівського повіту на два округи по 5 дільниць була прийнята повітовим зібранням [20, с.57-58].

Дехто з дворян бачив і можливе практичне значення судової реформи. Один з дворян Бахмутського повіту барон Адам Олександрович Фітінгоф на одному із

засідань Бахмутського повітового земського зібрання висловив думку про те, що після обрання мирових суддів зникне необхідність в інституті мирового посередництва [8, с.86-87]. Для деякого з дворян мирові посередники, які з'явилися після ліквідації кріпацтва, нагадували про втрату панівного становища поміщиків над селянами. Тому такі як А.О.Фітінгоф готові були підтримати судову реформу, якщо вона б позбавила їх присутності мирових посередників.

Чим пояснити, що колишні поміщики, які спочатку втратили право володіти кріпаками, а внаслідок судової реформи втратили ще й право на окремий суд так пройнялися ідеями реформування суспільства?

Один з авторів «контрреформ» Олександра Ш.О.Д.Пазухін дотримувався думки, що підтримкою реформ, в першу чергу Селянської 1861 р., дворянство довело свою відданість монархії [17, с.9, 10]. М.П.Чубинський вважав, що реформи Олександра II викликали підйом суспільства, яке вбачало в судовій діяльності не службу, а покликання [31, с.262]. Американський дослідник Т.Еммонс твердив, що на зміну ставлення дворян до свого становища як кріпосників і привілейованої верстви вплинула освіта [33, р.33].

Не прямим підтвердженням того, що катеринославське дворянство сприяло утвердженню в губернії положень судової реформи можна вважати слова губернатора І.М.Дурново. Під час відкриття у вересні 1871 р. чергового Катеринославського губернського дворянського зібрання він наголосив, що нові основи судоустрою «завдяки сприянню дворян і виявленій готовності прийняти на себе звання дільничних і почесних мирових суддів, отримали в нас міцну і надійну основу» [6]. Слова І.М.Дурново не можна вважати такими, що вповні відбивають настрої дворянства. По-перше, промова мала офіційний характер, а, отже, губернатор не міг говорити критично. По-друге,

І.М.Дурново лише рік як став губернатором, тому прагнув налагодити конструктивні стосунки із катеринославським дворянством. Втім, відкидати зовсім той факт, що дворяни Катеринославської губернії

мали право балотуватися на посаду мирового судді і то лише по двом повітам (див. Таб.2). Однак, гадаю і цього буде достатньо аби мати уявлення про рівень освіти частини представників привілейованої верстви Катеринославської губернії.

Таблиця 2

Освітній рівень кандидатів на посаду мирового судді по Верхньодніпровському і Павлоградському повітах²

№ п/п	повіт	Освіта, досвід служби					
		Університет	Ліцей, гімназія, приватний пансіон, училище	Школа юнкерів, кадетський корпус, пажеський корпус, школа гвардійський прапорщиків	Академія Генерального штабу	Служба в державній установі або мировим посередником	Не з'ясовано
1.	Верхньодніпровський	10	11	20		5	
2.	Павлоградський	31	8	12	1	6	1

переважно прихильно сприйняли судову реформу не можна.

В чому варто погодитися з твердженням Т.Еммонса щодо ролі освіти в зміні ставлення дворян до суспільно-політичних процесів в країні. Згадані вище Ф.М.Булацель, О.М.Поль, В.М.Коростовцев були людьми нової генерації. Ф.М.Булацель закінчив Харківський університет у 1852 р., служив мировим посередником у 1861-1864 рр. [25, с.25]. О.М.Поль закінчив Дерптський університет у 1854 р., брав участь у роботі Катеринославського у селянських справах присутствія [12, с.180, 181]. Хоча вони народилися у часи царювання Микола I, коли російське самодержавство було сильним як ніколи, освіту і перший досвід державної служби вони отримали у передреформений час, коли суспільство все більше усвідомлювало необхідність змін.

Про загальний освітній рівень решти дворян Катеринославської губернії на момент проведення судової реформи даних не має. Нам відомо лише про тих дворян, які

Цифри, представлені в таблиці свідчать про незначну (60 проти 45) перевагу дворян з середньою чи вищою освітою над дворянами без освіти або тими хто мав військовоосвіту.

Ті дворяни, які мали право бути обраними на посаду мирового судді, представляли далеко не всю привілейовану верству, та, очевидно, їх кількість була достатньою, аби створити в дворянському середовищі критичну масу, яка завдяки своїй активності визначала суспільно-політичні настрої дворянства пореформеної Росії. На підтвердження цієї думки згадаємо декілька найбільш яскравих представників дворянства Катеринославщини, які обіймали посади дільничних або почесних мирових суддів в перші роки після запровадження положень судової реформи.

У Катеринославському повіті серед перших дільничних суддів був Захарій Федорович Малама (1828-1901) – випускник Харківського університету, з 1861 р.

виконував обов'язки мирового посередника у Верхньодніпровському повіті, згодом у 1889 р. був обраний маршалком дворянства Таращанського повіту Київської губернії [13, с.28, 29]. Мировий з'їзд очолив маршалок дворян Катеринославського повіту, земський діяч Яків Якович Савельєв [16, с.181].

У Верхньодніпровському повіті у 1869 р. дільничним суддею був обраний представник відомої в губернії родини Савицьких Олексій Васильович (1833-?). Почесними судьями стали згадуваний вище Олександр Миколайович Поль (1832-1890), який став першим головою мирового з'їзду, а також Созонт Савович Потоцький (1822-1886) – земський діяч і маршалок Верхньодніпровського дворянства [23, л.14 об., 20 об.].

У Павлоградському повіті почесним мировим суддею був обраний багатолітній маршалок повітового дворянства, земський діяч Андрій Петрович Письменний (1823-1888) [22, л.32 об.]. У 1870 р. дільничними мировими судьями стали Платон і Вадим Любимовичи Коростовцеви [15]. П. і В.Л.Коростовцеви мали університетську освіту, входили до складу Катеринославського губернського земського зібрання.

В Новомосковському повіті головою мирового з'їзду був обраний маршалок повітового дворянства, земський діяч Георгій Дмитрович Мізко (1822-?) [5, с.186].

Серед дільничних суддів Олександрівського повіту можна згадати відомого освітянина і земського діяча Дмитра Титовича Гнедіна (1818-1885). Почесними судьями були Павло Михайлович Миклашевський (1804-1885), який був знаний своїми благодійними справами [10, с.114]; Микола Олександрович Корф (1834-1883) – відомий освітянин, земський і громадський діяч, Дмитро Никонович Бразоль (1832-?) – перший голова Катеринославської губернської земської управи.

У Бахмутському повіті у 1870 р. дільничним суддею був обраний земський

діяч Георгій Васильович Депрерадович, почесними судьями – Петро Олександрович Янченко (1830-?) – в майбутньому голова Катеринославської губернської земської управи; земські діячі Іван Олександрович Карпов і Родіон Васильович Депрерадович, які в різний час очолювали дворянство Бахмутського повіту [21].

Напевно, саме завдяки подібним діячам М.П.Чубинський мав підстави стверджувати, що «нові суди швидко прищепились в нас і отримали велику довіру суспільства» [31, с.262].

В новому суді дворяни виступали не лише в якості суддів. Судовою реформою був запроваджений інститут присяжних засідателів. Присяжних засідателів обирали за жеребом по декілька десятків чоловік на один квартал року. Через три місяці склад присяжних мінявся. Оскільки закон не дозволяв поєднувати посаду судді і присяжного засідателя, дворяни, які віддавали перевагу суддівській посаді, не часто виступали в ролі присяжних.

Мировий суд за своєю суттю був схожий на роботу в земських установах. Дворяни, почасти, сприймали роботу в мировому суді і земському зібранні як громадське служіння. Однак і чиновницька служба традиційно залишалася привабливою для дворян. Багато дворян обіймали посади в Катеринославській судовій палаті. Членом палати був Олексій Олександрович Ган (1828-?), в минулому маршалок дворян Новомосковського повіту, земський діяч. Судовими слідчими служили Костянтин Григорович Гегело (1843-?), Микола Михайлович Ланшин (1839-1911) і Григорій Антонович Залюбовський (1836-1898) [1, с.579-580.]. М.М.Ланшин і Г.А.Залюбовський походили з дворянських родин середнього достатку, обидва вчилися в Харківському університеті, в подальшому увійшли до складу Катеринославського губернського земського зібрання, обіймали посаду почесного судді [14; 2, с.98-108.].

У 1869 р. основні положення судової реформи вступили в силу. Катеринославська

губернія була поділена на судово-мирові округи. На 1889 р., коли мирових суддів замінили земські начальники, їх налічувалося 37: Катеринославський судово-мировий округ – 6 дільниць, Павлоградський – 5, Верхньодніпровський – 4, Олександрівський і Маріупольський – 10, Бахмутський – 5, Слово'яносербський – 4, Новомосковський – 3 [18, с.391-398]. Останні риси до впровадження судової реформи на Катеринославщині зробило губернське земське зібрання. На четвертому черговому зібранні земці постановили замовити для мирових суддів та судових приставів спеціальні знаки. Губернська земська управа замовила на фабриці Буха у Санкт-Петербурзі 170 знаків для мирових суддів і 30 – для судових приставів [19, с.88-89].

Отже, протягом 1867-69 рр. на території Катеринославської губернії почали діяти нові судові установи, які були сформовані переважно з представників дворянського стану. Купці та вихідці з різночинної інтелігенції були представлені фрагментарно. Однак перевага дворян в органах нового суду була суто номінальною, оскільки більшість з суддів вбачали свою роль у служінні земству (суспільству), а не лише дворянській верстві. Тобто, судову реформу можна вважати продворянською лише за формою, але за змістом вона все ж відбивала інтереси більшості соціальних груп Російської імперії.

При розгляді історії впровадження судової та інших реформ виникає ще одне питання, наскільки імперський уряд враховував інтереси привілейованої верстви. Дослідниця Т.Тарановська переконана, що головна ідея реформи полягала в тому, щоб розділити владу з іншими елітарними угрупованнями суспільства [30, с.312]. Ми схильні погодитися в думкою С.Беккера, який вважав, що Російська держава втратила інтерес в дворянах і, проводячи реформи, захищала в першу чергу свої інтереси. Дворянство ж, в свою чергу, пристосовувалося до нових суспільних реалій [32, р.54].

Незважаючи на поступову втрату привілеїв внаслідок селянської і судової реформ, дворяни Катеринославської губернії, принаймні активні представники, брали пряму участь як під час підготовчого етапу, так і під час запровадження нових судових установ. Стосовно губернського дворянського зібрання, то його роль у запровадженні реформ другорядна (вони навіть були усунуті від процесу формування складу мирового суду, повітові маршалки лише склали списки кандидатів на посаду мирових суддів та де-не-де очолили повітові мирові з'їзди), первинну роль грало Земство. Ті дворяни, які входили до числа земських гласних, під час впровадження судових статутів діяли як представники всього суспільства, а не лише дворянської корпорації.

Список використаних джерел та літератури

1. Адрес-календарь. Общая роспись всех чиновных особ в государстве, 1870. Часть II. – СПб.: В типографии Императорской академии наук, 1870.
2. Василенко Н.С. Катеринославец (Маловідомі сторінки з життя родини Григорія Залюбовського мовою архівних документів) // Видатні особистості: музейна персоналістика (матеріали обласної музейної наукової конференції). – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – Вип.10. – С.98-108.
3. Высочайше утвержденное учреждение судебных установлений // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Отделение второе. – СПб.: Типография II отделения императорской канцелярии, 1867. – Т. XXXIX. – С.180-215.
4. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). Историко-юридические этюды / Г.А. Джаншиев. – М.: Типография М.П. Щепкина, 1891. – 428 с.
5. Екатеринославские губернские ведомости. Часть официальная. – 1871. – №23. – 22 марта. – С.186.
6. Екатеринославские губернские ведомости. Часть официальная. – 1871. – №76. – 23 сентября. – С.624.
7. Екатеринославские губернские ведомости. Часть официальная. – 1877. – №77. – 25 сентября. – С.435.
8. Журналы Бахмутского уездного земского собрания второго созыва с 27 октября по 4 ноября 1866 года. – Екатеринослав. Типография Я. Чаусского, 1867. – 119 с.
9. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке / П.А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1978. – 288 с.
10. Каюк Д.Г. Родина дворян Миклашевских в истории Южной Украины // Київська старовина. – 1999. – №6. – С.108-116.

11. Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России 1861-1904 гг. / А.П.Корелин. – М.: Наука, 1979. – 304 с.
 12. Кочергін І.О. Олександр Поль: мрії, справи, спадщина / І.О.Кочергін. – Д.: Національна гірнича академія, 2002. – 222 с.
 13. Малама В.В. Род Малама. Родословная роспись. Семейный архив. Родословное дерево / В.В.Малама. – Екатеринбург: Типография К.А. Андрущенко, 1912. – XXVIII с. – 213 с.
 14. Некролог // Верхнеднепровский земский листок. – 1911. – №17. – 28 апреля. – С.1
 15. О распределении судово-мировых участков Павлоградского уезда // Екатеринославские губернские ведомости. – 1871. – №76. – 23 сентября. – С.622.
 16. Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1869 г. – Екатеринбург: Типография Я. Чауского, 1870.
 17. Пазухин А.Д. Современное состояние России и сословный вопрос / А.Д.Пазухин. М.: В университетской типографии, 1886. – 63 с.
 18. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. – Екатеринбург: Типография губернского управления, 1889. – 600 с. – V с.
 19. Постановление IV очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 22 октября по 5 ноября 1869 года. Екатеринбург: В типографии губернского управления, 1870. – 708 с.
 20. Протоколы чрезвычайного Александровского уездного земского собрания для выбора мировых судей 4-8 февраля 1869 г. с приложениями. – Екатеринбург: Типография Я.М.Чауского, 1869. – 85 с.
 21. Распоряжения правительства // Екатеринославские губернские ведомости. Часть официальная. – 1871. – №6. – 21 января. – С.33.
 22. Российский государственный исторический архив (далі РГИА). – Ф.1284. – Оп.91. – Д.84. – 1874 А. Дело о дворянских выборах по Екатеринославской губернии. Отделение III, Стол I. Начато 22.09.1874 г. Решено 12.03.1876 г. – 49 л.
 23. РГИА. – Ф.1341. – Оп.122. – Спр.878. Дело о лицах, избранных в мировые судьи по Верхнеднепровскому уезду Екатеринославской губернии
 24. РГИА. – Ф.1621. – Оп.1. – Д.84. – 1886 III. Булацель П.Ф. Речь почетного мирового судьи Славяносербского уезда [Булацель Ф.Н.] о значении мировых судов Черновик. – 1 л.
 25. Рыхляков В.Н. Род Булацелей Поколенная роспись / В.Н.Рыхляков. – СПб., 2005. – 112 с.
 26. Список лиц, имеющих право быть избранными в мировые судьи по г. Новомосковску и уезду // Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – №65. – 13 ноября. – С.535-536.
 27. Список лиц, имеющих право быть избранными в мировые судьи по Александровскому уезду и Мариупольскому округу // Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – №67. – 20 ноября. – С.546.
 28. Список лиц, имеющих право быть избранными в мировые судьи по Павлоградскому уезду // Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – №68. – 23 ноября. – С.549-550.
 29. Список лиц, имеющих право быть избранными в мировые судьи по Верхнеднепровскому уезду // Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – №71. – 4 грудня. – С.579-580.
 30. Тарановски Т. Судебная реформа и политическая культура царской России // Великие реформы в России. 1856-1874. Сборник / Под ред. Л.Г.Захаровой, Б.Эклофа, Дж.Бушнела. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С.301-316.
 31. Чубинский М.П. Судебная реформа // История России. Эпоха реформ. – М.: Центрполиграф, 2001. – С.234-270.
 32. Becker S. Nobility and privilege in late imperial Russia / Seymour Becker. – DeKalb: Northern Illinois University Press, 1985. – 259 p.
 33. Emmons T. The Russian Landed Gentry and the Peasant Emancipation of 1861 / Terence Emmons. – Cambridge: At the University press, 1968. – XI p. – 484 p.
 34. Lincoln B.W. The great reforms: autocracy, bureaucracy, and the politics of change in Imperial Russia / Bruce W. Lincoln. – DeKalb, Northern Illinois University Press, 1990. – 281 p.
- 1 Підраховано авторам за списками кандидатів, які публікувалися в «Екатеринославських губернських ведомостях» [26, с.535-536; 27; 28, с.549-550.; 29, с.579-580.].
- 2 Підраховано автором за даними, вміщених у «Екатеринославських губернських ведомостях» [28, с.549-550.; 29, с.579-580.]